

**MANTRA SAJRONE NASKAH SERAT RUWAT MURWAKALA
LAN PROSESI RUWAT MURWAKALA**

Arum Kusuma Sari

S-1 Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Surabaya

Ar_rara64@yahoo.com

Dra. Suwarni, M.Pd.

Dosen Jurusan Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Surabaya

Abstrak

Naskah *Serat Ruwat Murwakala* lan prosesi Ruwat Murwakala kalebu apresiasi tumrap karya sastra Jawa kanthi nggunakake media beda. Naskah minangka mantra ruwat kang mantra-mantrane kang digunakake ing prosesi ruwatan. Ing panliten iki mantra diwawas nggunakake wawasan transformasi. Underane panliten, yaiku: (1) kepriye wujud lan isi naskah *Serat Ruwat Murwakala*, (2) kepriye suntingan naskah *Serat Ruwat Murwakala*, lan (3) kepriye owah-owahan sajrone mantra ing naskah *Serat Ruwat Murwakala* lan prosesi ruwat murwakala. Gegayutan klawan underane panliten, panliten iki diajab bisa aweh sumbangsih tumrap kawruh mligine babagan ruwat.

Panliten naskah *Serat Ruwat Murwakala* mujudake panliten naskah kang ditintingi klawan teori *filologi modern* lan *teori transformasi*. Metodhe panliten kang digunakake yaiku metodhe *deskripsi komparatif lan hermeneutik*. Dene, sajrone kritik teks nggunakake metode naskah tunggal. Sumber dhata ing paliten iki yaiku naskah *Serat Ruwat Murwakala* kagungane Mbah Mardjito lan prosesi ruwat murwakala kanthi dhalang Ki Sadiran lan dhata ing panliten iki yaiku teks kang awujud tetembungan kang ngemu teges lan makna sajrone naskah lan teks transkripsi saka prosesi ruwat murwakala. *Instrumen* panliten kang utama yaiku panliti lan *instrumen* panyengkuyung nggunakake kartu dhata. Sajrone ngumpulake dhata digunakake metodhe *dokumentatif* kanthi *tehnik* nyathet dene kanggo nintingi dhata nggunakake metodhe *dheskriptif komparatif*.

Asil panliten iki ngandharake dheskripsi naskah, suntingan naskah lan *transformasi* mantra sajrone naskah *Serat Ruwat Murwakala* menyang prosesi ruwat murwakala. Wujud *transformasi* naskah Serat dadi prosesi kaperang dadi papat, yaiku: (1) *modifikasi*, (2) *konversi*, (3) *ekserp*, lan (4) *ekspansi*. Kejaba kuwi, ana saperangan saka teks kang ditambahi lan dikurangi. Perangan teks kang dikurangi utawa ditambahi kasebut ana ing: 1) tata urutan mantra; 2) cacahing mantra kang digunakake ing prosesi ruwat murwakala.

Tembung Wigati: mantra, naskah, *filologi*, *transformasi*, prosesi ruwat

Abstrak

Naskah *Serat Ruwat Murwakala* dan Prosesi Ruwat Murwakala termasuk salah satu wujud apresiasi karya sastra Jawa dengan menggunakan media berbeda. Naskah merupakan mantra yang masih digunakan dalam prosesi ruwat. Pada penelitian ini mantra ruwat dianalisis menggunakan teori *transformasi*. Rumusan masalah, yaitu: (1) bagaimana wujud dan isi naskah *Serat Ruwat Murwakala*, (2) bagaimana suntingan teks *Serat Ruwat Murwakala*, dan (3) bagaimana perubahan dalam mantra naskah *Serat Ruwat Murwakala* dan Prosesi Ruwat Murwakala. Berhubungan dengan rumusan masalah, penelitian ini diharapkan bisa memberikan sumbangsih untuk mengembangkan wawasan keilmuan khususnya pada bidang ruwat.

Penelitian naskah *Serat Ruwat Murwakala* merupakan penelitian naskah dengan menggunakan kajian teori filologi modern dan teori transformasi. Penelitian ini menggunakan metode deskriptif komparatif dan hermeneutika. Sedangkan, pada kritik teks menggunakan metode naskah tunggal. Sumber data pada penelitian ini yaitu naskah *Serat Ruwat Murwakala* dan prosesi ruwat murwakala dengan Dhalang Ki Sadiran, sedangkan data yang digunakan merupakan teks dalam wujud kata-kata yang mengandung arti dan makna dalam naskah dan teks transkripsi prosesi ruwat. Instrumen penelitian yang utama peneliti sendiri, sedangkan instrumen sekunder yang digunakan adalah kartu data. Penelitian ini mengumpulkan data dengan menggunakan metode dokumentatif dengan teknik catat dan analisis data dengan metode deskripsi komparatif.

Hasil peneliti ini menjelaskan deskripsi naskah, suntingan naskah dan transformasi naskah ke dalam prosesi ruwat. Wujud transformasi naskah Serat ke dalam prosesi terbagi dalam empat, yaitu: (1) *modifikasi*, (2) *konversi*, (3) *ekserp*, lan (4) *ekspansi*. Selain itu ada sebagian dari teks yang mengalami penambahan ataupun pengurangan. Bagian teks yang mengalami penambahan atau pengurangan terdapat pada: 1) tata urutan mantra dan 2) jumlah mantra yang digunakan dalam prosesi ruwat.

Tembung Wigati: mantra, naskah, *filologi*, *transformasi*, prosesi ruwat

PURWAKA

Naskah mujudake karya sastra kang ngandhut piwulang-piwulang sinurat diandharake dening pagripta tumrap urip bebrayan. Barried (1994: 1) ngandharake yen sajrone seratan-seratan naskah iku ngemot pesen kang trep tumrap urip bebrayan. Saemper karo andharan kasebut Suwarni (2011: 6) uga ngandharake yen budaya *ideal* sajrone naskah kasebut nganti saiki akeh kang isih trep yen digunakake sajrone panguripan.

Naskah ngemot nile-nile becik tumrap manungsa kayata agama, pandoming urip, primbon, mantra lan sapanunggalane. Sekabehe bab mau mujudake wujud konkrit saka kabudayan kang diduweni dening masyarakat, mligine ing bebrayan Jawa. Saben naskah nduweni titikan lan ajaran (moral, agama, kautamaning urip, lsp). Sajrone naskah ngandhut nile-nile becik tumrap urip bebrayan, mligine kang gegayutan karo bab ruwatan antarane yaiku *Serat Ruwat Murwakala*.

Serat lan prosesi mujudake salah sawijine pambiji tumrap karya sastra kanthi nggunakake media kang beda. Serat luwih nengenake marang tembung-tembung kang ana ing serat saengga mbutuhake peran paningal sing luwih sarta pengalaman maca, amarga ora saben wong bisa ngerteni. Dene, prosesi luwih nengenake *unsur visual* sing bisa awèh pambiyantu marang wong-wong kang kepengin ngerteni reriptan kasebut. Sajrone prosesi, saliyané nengenake *indra paningal*, *indra pangrungu* uga nduweni peranan kang wigati.

Pakaryan ngowah-owahi ditindakake jalaran saka anane kekurangan bab kawasisan maos tulisan arupa teks lawas kang awujud aksara Jawa mligine ing *Serat Ruwat Murwakala*. Saliyané kuwi, anane kabutuhan kanggo nggunakake mantra-mantra kasebut sajrone prosesi ruwat murwakala mula dianakake proses ngowahi utawa *adaptasi*. Senajan mangkono, nalika karya sastra tulis didadikake prosesi kadhangkala bisa nuwuhake rasa kuciwa tumrap asile. Asil saka *transformasi* karya sastra tulis dadi prosesi asring nuwuhake rasa kuciwa tumrap pamirsa jalaran kadhangkala ana saperangan saka kekarone kang ngalami owah-owahan ora padha asile.

Owah-owahan saka karya sastra tulis dadi prosesi ora bisa ditindakake kanthi wutuh. Ana saperangan saka karya sastra tulis minangka dhasare kang diowahi. Owah-owahan kasebut bisa ditindakake kanthi cara nambahi, ngurangi sarta ngatur manèh perangan utawa unsur kang wigati sajroen karya sastra kasebut. Owah-owahan sajrone *transformasi* kasebut bisa ditindingi saka tata urutan mantra lan cacahé mantra kang digunakake ing rong karya sastra kasebut.

Panliten tumrap naskah *Serat Ruwat Murwakala* lan prosesi ruwat murwakala ngasilake andharan ing babagan owah-owahan sajrone sastra lisan lan sastra tulis kang isih digunakake sajrone urip bebrayan nganti wektu saiki. Bab kasebut isih asring ditemokake ananging ora saben wong ngerti apa kang kinandhut sarta ngerteni bab-bab kang gegayutan karo naskah uripe manungsa kasebut. Supaya luwih nggampangake pamaos ngerteni isining naskah lan perangan-perangan kang gegayutan karo naskah lan prosesi ruwat, mula bakal diandharake kanthi luwih cetha. Adhedhasar andharan kasebut, mula panliten iki nduweni irah-irahan *Mantra sajrone Naskah Serat Ruwat Murwakala lan Prosesi Ruwat Murwakala*.

Filologi mujudake sawijine ilmu kang nduweni sesambungan karo karya sastra jaman kawuri awujud tulisan tangan. Karya-karya tulis lawas minangka warisaning kabudayan kang menèhi pamikir, pangrasa lan pawarta ngenani panguripane wong (Barried, 1994: 1). *Filologi* asalé saka basa Yunani, *Philos* ‘tresna’ lan *logos* ‘tembung’, dadi *filologi* tegesé tresna marang tetembungan. *Filologi* yaiku sawijine ilmu kang objek panlitene arupa naskah-naskah lan teks-teks klasik utawa kuna (Subandiyah, 2010: 5).

Ruwatan miturut asal-usule critane yaiku gegayutan karo anane Bathara Kala kang senengane mangan wong. Wong kang dadi mangsane Bathara Kala yaiku wong kang kalebu golongan wong *sukerta*. W.H. Rassers (sajrone Djoko Suryo dkk, 1985:90) njlentrehake yen ruwatan karo wong Jawa digawe kanggo ngluwari pawongan saka kakuwatan *supranatural* ala kang ngancem pawongan-pawongan kang apes anane ing donya iki. Kakuwatan *supranatural* iki dudu mung ngancem pawongan-pawongan kang apes (wong Sukerta) ananging uga ngancem kabèh kaluwarga. Bebaya iku miturut wong Jawa tradhisional saka dewa kang salah lair yaiku Bathara Kala.

Prosesi ruwatan mujudake saperangan tradisi kang asalé saka kapitayan ing bebrayan Jawa kang dadi salah sawijine prosesi sakral kanthi pangajab kanggo nolak bebaya kang dilambangake Bathara Kala. Salah sawijine kang dadi inceran Bathara Kala yaiku bocah *sukerta*. Bocah *sukerta* kasebut yen ora diruwat arep oleh bebaya. *Malapetaka* nggambarake kasengsaran, lara, uga dadi bebaya urip kang abot. Tembung *mala* kang tegesé rusuhan lan *petaka* tegesé kitiban. Saengga bebaya bisa ditegesi ketiban reribet. Dadi wong utawa bocah Sukerta kasebut kena bebaya, mula kudu diresiki kanthi diruwat.

Mantra mujudake sawijine ukara utawa rapal kang nduweni makna lan tujuwan kanggo merbawani tumrap

sawijine dzat supaya ngijabahi apa-apa kang dikarepake (Soedjijono, 1985: 82). Mantra nduweni sipat sing magi lan supranatural, jalaran mantra nduweni sistem etungan tartamtu, kayadene: 1) wektu anggong nggunakake, 2) papan anggong ngrapalake, 3) prastawa-prastawa utawa kahanane anggong ngrapalake, 4) tumindake paraga kang ngucapake mantra, 5) ubarampe kang digunakake, 6) klambi kang dianggo, lan 7) tata carane anggong nggunakake (Soedjijono, 1985: 187). Tujuwan - tujuwan panganggong mantra yaiku kanggo njaluk kawasisan utawa sipat-sipat kang waskitha supaya diajeni dening liyan. Kejaba kuwi mantra uga bisa dadi daya pamilit tumprap wong liya. Ana uga sing tujuwan ngaggo mantra yaiku kanggo njaluk kasekten lan kekuatan fisik. Mula adhedhasar andharan kasebut, bakal diandharake ngenani mantra-mantra kang ana sajrone *Serat Ruwat Murwakala lan prosesi ruwat murwakala*.

Transformasi mujudake sawijine wujud owah-owahan rupa, bentuk, lan fungsi saka sawijine jinis karya sastra utawa kesenian liyane kang kang dicundhukake karo media asil saka pakaryan transformasine Pudentia (sajrone Mawanti 2010: 13). Dadi, transformasi kang dimaksud ing panliten iki yaiku transformasi adhedhasar naskah *Serat Ruwat Murwakala* dadi prosesi ruwat murwakala.

METODHE

Panliten iki nggunakake metodhe panliten kualitatif yaiku metodhe panliten kang multi metodhe, jalaran panliten nggayutake saperangan gedhe ngenani prakara *sosial* kang trep kayadene panliten sastra (Ratna, 2010: 47). Cara anggong ngandharake ing panliten iki kanthi nggunakake metodhe deskripsi komparatif. Saliyane kuwi, sajrone panliten naskah *Serat Ruwat Murwakala* uga nggunakake metode naskah tunggal sajroning kritik teks. Kritik teks ditindakake kanggo ngasilake terbitan teks utawa edisi ilmiah teks.

Sumber dhata sajrone panliten *kualitatif* yaiku tembung-tembung lan pakaryan, sabanjure yaiku dhata tambahan kayata dokumentasi lan liya-liyane Lofland (sajrone Moleong 2005: 157). Sumber dhata ing panliten iki arupa naskah *Serat Ruwat Murwakala* lan prosesi ruwat murwakala kang arupa rekaman vidio. Saliyane kuwi, uga diandharake yen sumber dhata yaiku saka ngendi asale dhata kasebut dijupuk (Arikunto, 2006: 129). Sumber dhata panliten arupa naskah pribadi kagugane Mbah Mardjito lan vidio prosesi ruwat saka Desa Tawing, Kecamatan Munjungan Kabupaten Trenggalek. Dhata sajrone panliten iki awujud tembung-tembung lan ukara kang nduweni teges lan makna gegayutan karo ruwat.

Instrumen mujudake piranti kang digunakake nalika panliten (Moleong, 2006: 168). Panliten *Serat* dadi prosesi iki nggunakake rong jiji instrumen panliten: 1) instrumen utama awujud panliti dhewe lan 2) instrumen panyengkuyung kang arupa alat kanggo nyathet, lsp. Saliyane kuwi uga nggunakake instrumen

liya kanggo ngumpulake dhata arupa kartu dhata. Panliten iki anggong ngumpulake dhata nggunakake metodhe *dokumentatif* kanthi *tehnik* nyathet dene kanggo nintingi dhata nggunakake metodhe *dheskriptif komparatif*.

ANDHARAN

Dheskripsi naskah

Naskah kang dadi objek ing panliten iki nduweni irah-irahan *Serat Ruwat Murwakala* kang kalebu salah sawijine naskah kang ngandharake bab mantra. Naskah *Serat Ruwat Murwakala* naskah pribadi kagugane Mbah Mardjito kang manggon ing Desa Tawing, Kecamatan Munjungan, Trenggalek.

Naskah Serat Ruwat Murwakala awujud buku kang kawangun saka 85 kaca kang katulis kanthi nggunakake aksara Jawa. Ukuran dawa lan ambane naskah yaiku 20,5 cm lan ambane 14,1 cm. Ukuran dawa lan ambane teks 10,3 cm lan dawane teks 17 cm. Kahanane naskah *Serat Ruwat Murwakala* isih apik senajan rupane wis ora apik banget.

Basa naskah nggunakake basa jawa anyar, ragam ngoko lan krama. Kejaba kuwi, uga nggunakake sawehe varian basa kayadene basa Kawi, Sansekerta lan Basa Arab. Sajrone naskah uga nggunakake lelewaning basa kayadene Purwakanti Guru Sastra, Purwakanti Guru Swara lan Purwakanth Lumaksita. Isine naskah kanthi ringkes ngandharake mantra ruwat kang cacah ana 19 mantra.

Suntingan teks

Suntingan teks mujudake metodhe *landasan* panliten naskah kang digunakake yen miturut tafsiran nuduhake nile kang beda. Ing panliten iki nggunakake sawijining naskah pribadi kanggo suntingan teks. Suntingan teks kang diandharake minangka asile nyunting saka dhata ing proses transliterasi. Anggong nyunting teks ora dijupuk sakabehe asile *transliterasi*, ananging dijupuk saperangane teks *Serat Ruwat Murwakala* kang disunting.

Naskah kang arep disunting iku payogane dikritik kanthi gawe cathetan-cathetan kang wigati tumprap teks. *Aparat kritik* werdine minangka *pertanggungjawaban* saka asiling suntingan teks. Aparat kritik tujuwane yaiku kanggo ngresiki teks saka kaluputan-kaluputan kang ana sajrone teks. Adhedhasar bab kasebut, *kritik teks* ing kene bakal diandharake tembung-tembung kang dianggep ora trep lan nylewang saka paugeran kang ana.

N : tembung kang ana ing teks

S : Asile suntingan tembung kang diwenehi tandha N

Asiling suntingan lan kritik teks, diandharake ana ing tabel ngisor iki:

No.	N	S
1.	Gudha	Godha
2.	Bawana	Buwana
3.	dreba	drebya
4.	lailahailollah	Lāilāhailallāh
5.	khawa	Hāwa
6.	Rencana	Rancana
7.	Dagi	Daging
8.	Mes	Mesat
9.	dhengen	dengen
10.	kelapa	Kepala
11.	nedyane	Sedyane
12.	gu	gung
13.	ana	anak
14.	alangana	Ilanga
15.	burut	borot
16.	songga	sangga
17.	kongak	kothak
18.	yagya	yogya
19.	para	nara
20.	sa	Sang

Tabel kasebut ngandharake asiling suntingan lan kritik teks. Sajroning panliten filologi, bab sabanjure yaiku ngenani komentar. Komentar ing panliten kanthi obyek naskah *Serat Ruwat Murwakala* iki ora kabeh tembung lan ukara diwenahi komentar, amarga komentar kang diwenahi adhedhasar saka tembung tartamtu kang narik kawigatene panliti, ora trep panulisane miturut kamus, ora trep miturut konteks lan tembung kang salah panulisane.

Isine Naskah

Isining naskah kang ana sajrone 85 kaca naskah iki arupa mantra-mantra kang cacahé ana 19 mantra. Yen

diwawas sakabehene, isi *Serat Ruwat Murwakala* yaiku mantra-mantra kang biasane digunakake sajrone prosesi ruwat murwakala kayadene *Sarana Sanga, Banyu Sanga, Banyak Dhalang, Sastra Telak, Santikus lan Angudang Sri*. *Serat Ruwat Murwakala* ditulis adhedhasar anane kesadharane manungsa ngenani was sumelang, godha, alangan sarta reribet utawa sukerta kang ditindakake dening manungsa. Sajrone serat kasebut uga nduweni isi ngenani japa mantra mligine kanggo manungsa tumrap keslametan.

Saliyane kuwi, Serat kasebut ngandhut *raja*h *kalacakara* kang medharake ngenani gegayutan utawa *kausatif (timbal balik)*, bener salah, kurang luwih sarta awujud rapal utawa raja kang isine ngenani donga panuwunan, panyuwunan, agunging dongan sarta daya kang luwih agung lan linuwih sajrone atine wong Jawa.

Sajrone naskah *Serat Ruwat Murwakala* ngandhut maneka warna aspek kang ana sajrone urip bebrayan, kayadene: aspek sosial lan aspek didaktis. Ing naskah kasebut aspek sosial bisa diweruhi saka bab-bab kang nuduhake gegayutane antarane dununge pribadi, manungsa lan manungsa liyan, manungsa lan saindenging jagad, ngenani tetanen kanthi simbol mbok Dewi Sri lan pangkurmatan danyangan kang mbaureksa sawijine papan.

Aspek didaktis kang ana sajrone naskah kasebut ana gegayutane antarane manungsa klawan Gusti, manungsa lan saindenging jagad sarta titah liyane kang ana sanjabane manungsa. Aspek didaktis sajrone naskah kasebut yaiku ngenani toleransi antarane manungsa karo alam salah sawijine wujud kawicaksanan (*Wisdom*) masyarakat Jawa.

Owah-owahan sajrone Serat Ruwat Murwakala lan prosesi Ruwat Murwakala

Ing prosesi Ruwat Murwakala ana sawenehing ukara kasebut kang ngalami owah-owahan saka naskah asline. Senajan naskah minangka dhasar kang digunakake ing prosesi, nanging ora kabeh kang ana ing naskah bisa dipindhahake dadi prosesi. Bab kasebut dumadi jalaran media kang digunakake antarane naskah lan prosesi beda.

Saben-saben bab kang ana ing naskah durung mesthi kabeh bisa ditransformasikake dadi prosesi Ruwat Murwakala. Adhedhasar teori intertekstual kang dirembakakake dening Partini Sardjono Pradotokusuma saka Riffaterre, ana 4 jinis wujud transformasi. Wujud transformasi kasebut antarane, yaiku: *ekspansi, konversi, modifikasi lan ekserp*. Kejaba kuwi, uga ana saperangan kang ngalami owah-owahan awujud *gabungan*. Ing ngisor iki perangan-perangan saka naskah minangka hipograme kang digolongake adhedhasar wujud transformasine.

Wujud Konversi

Riffaterre sajrone (Sudikan, 2001: 118) ngandharake yen konversi mujudake sawijine pakaryan

kanggo ngowahi unsur-unsur ukara *matrik* kanthi ndandani karo sawenehing faktor kang padha. Transformasi awujud konversi saka naskah dadi prosesi kedadeyan saka rong wujud.

Wujud *Konversi* kang kapisan yaiku konversi sajrone ngrupalake mantra-mantra kang gegayutan karo prosesi ruwatan yaiku mantra Santri Purwa. Rong sumber kang beda rapal mantra kang kandharake uga beda. Yen dideleng saka wujud mantra, sajrone transformasi mantra mung ana siji, tanpa diperang maneh yaiku *mantra Santi Purwa*. Dene ing hipogram wujud mantra kaperang dadi loro kanthi irah-irahan *Santi* lan *Purwa*.

Saliyane kuwi, ukarane mantra kang dirapalake ing prosesi katon luwih cetha lan luwih dawa tinimbang kang ana ing hipogram. Saben ukara ing transformasi ana sandi lan andharan saka sandi kasebut. Adhedhasar andharan kasebut diweruhi yen panganggone hipogram adhedhasar andharan ing ndhuwur awujud *transformasi konversi*.

Wujud Modifikasi

Modifikasi yaiku bisa awujud ngowahi saka sawenehing perangan kang ana ing naskah. Sajrone tintingan *intertekstual* antarane naskah *Serat Ruwat Murwakala* lan prosesi ruwat murwakala ana sawenehing wujud transformasi mantrane. Mantra kang ana ing naskah arupa teks tulis dibandhingake karo mantra kang arupa transkripsi saka prosesi ruwat. Ing rong teks kasebut rapal mantra kang diucapake ora kabeh padha.

Ana saperangan mantra ing naskah ora dirapalake ing prosesi. Mantra kang ana sajrone naskah mujudake sawijine landhesan kanggo anane owah-owahan. Ing kene naskah kasebut mujudake *hipogram* lan prosesi ruwat murwakala kang mujudake sastra lisan yaiku asil transformasi saka *hipogram* kasebut.

Owah-owahan kang ora padha ing transkripsi prosesi ruwat kasebut mujudake modifikasi sajrone mantra kang ana ing *mantra Banyak Dhalang*. Ing transformasi dumadi *modifikasi* ing bab-bab kang diandharake. Sajrone transformasi diandharake ngenani bab-bab kang bisa luwar sarana diruwat kayadene saperangan lelara nganthi bab-bab kang nduweni daya magis. Lelara lan sapanunggalane diandharake kanthi

Ing hipogram bab-bab kang ora becik sing bisa luwar sarana diruwat yaiku ujar ala, lara cintraka, lara gung lan lara wigena. Sajrone transformasi bab sing diajab bisa kebat ilang saka manungsa yaiku sekabehe lelara kaya kang ana ing hipogram, neng dijangkepi kanthi lelara sing gegayutan karo teluh. Bab kasebut nuduhake wujud modifikasi kang kang ana ing mantra banyak dhalang sajrone naskah Serat Ruwat Murwakala luwih jangkep kaandharake ing *transformasi*.

Kejaba *modifikasi* urutan lakune mantra uga ngalami modifikasi utawa owah-owahan. Ana saperangan mantra kang padha-padha digunakake sajrone naskah lan pagelaran, nanging uga ana sing ora. Saliyane cacah mantra kang digunakake ora kaandharake ing tabel ngisor iki.

Mantra-Mantra Sajrone Ruwat Murwakala

No	Mantra	Cacahe Mantra		Kat
		Hipogram	Transformasi	
1.	Banyu Sanga	1	2	
2.	Sarana Sanga	3	1	
3.	Kalaweka	2	1	
4.	Santi Purwa	2	1	
5.	Sastra Welak	2	-	
6.	Sastra Pedhati	2	1	
7.	Sastra Gigir	2	1	
8.	Banyak Dhalang	2	1	
9.	Kalanedha Adus	2	-	
10.	Kawisik Japa	2	-	
11.	Kalanedha kudang	2	-	
12.	Angudang Sri	1	-	
13.	Sastra Bathuk	1	1	
14.	Santikukus	1	1	
15.	Balasrewu	1	1	
16.	Kalanedha Dhateng	1	-	

Tabel ing ndhuwur ngandharake bandhingan mantra-mantra kang ana ing naskah *Serat Ruwat Murwakala* lan Prosesi ruwat Murwakala. Tabel kasebut nuduhake yen panganggone mantra sajrone teks lisan kang arupa naskah lan trasnskripsi prosesi ruwat saka teks lisan ora sekabehane padha. Bab kasebut dibuktikake saka cacah mantra kang ana ing tabel kasebut.

Mantra kang digunakake sajrone Ruwatan Murwakala iku cacah ana 16. Mantra-mantra kasebut

dirapalake kanthi urutan tartamtu kang diwiwiti kanthi mantra *Banyu Sanga*. Ing naskah minangka hipogram, mantra kang digunakake cacahé 16 mantra kanthi urutan diwiwiti kanthi mantra *Banyu Sanga* lan dipungkasi kanthi rapal mantra *Kalanedha Kudang*. Modifikasi dituduhake saka anane mantra-mantra kang ora dirapale ing teks lisan lan cacahé mantra uga ora padha.

Wujud Ekserp

Ekserp mujudake intisari utawa episode saka hipogram (Sudikan, 2001: 118). Transformasi kang dumadi saka naskah dadi prosesi ruwat awujud ekserp. Transformasi wujud iki ndadekake perangan-perangan kang ana sajrone prosesi ruwat dadi luwih prasaja.

Bab kang ndadekake prosesi ruwat luwih prasaja yaiku anane saperangan saka mantra kang digunakake ora padha wujudé karo mantra kang ana ing naskah. Perangan kang nuduhake owah-owahan wujud ekserp kasebut ana ing mantra *Banyak Dhalang*. Mantra *Banyak dhalang* kaperang saka 4 perangan mantra. salah siji kang ana ing mantra kasebut sajrone prosesi ora dirapalake. Rapal mantra kang ora kaucapake yaiku kang nomer telu ora dirapalake.

Sawuse ngucap mantra kang nomer loro kang gegayutan karo sendhang mamandhala, Ki dhalang mbacutake ngucap mantra kang pungkasan yaiku kang ngandharake larung sesaji ing bengawan. Dadi ki dhalang sajrone *transformasi* ngringkes mantra banyak dhalang mung dadi telung perangan kanthi ninggalake utawa ora ngrapalake perangan mantra kang nomer telu yaiku kang gegayutan ngenani anane jaka kang emek kembang sarana ngethapel siset.

Panganggone hipogram adhedhasar andharan ing ndhuwur arupa *transformasi ekserp*. Bab-bab kang ana sajrone hipogram kasebut owah dadi bab kang luwih prasaja sajrone transformasine. Senajan wis owah lan dadi luwih ringkes nanging sacara umum isi saka mantra kasebut isih padha karo mantra kang ana ing hipogram.

Wujud Ekspansi

Ekspansi bisa ditegesi minangka sawijine pakaryan kanggo luwih ngomberake bab-bab kang ana ing sawijine karya sastra (Pradotokusuma, 1986: 62). Transformasi awujud *ekspansi* saka naskah dadiprosesi ruwatan ora ngowahi bab-bab kang wis ana, mung wae diimbui kanthi ukara-ukara sing luwih luwes saengga apa kang disampekake dening karya sastra bisa luwih gampang dingerteni.

Sajrone transformasi prosesi ruwat murwakala uga ngandharake mantra *Banyu Sanga* kang luwih omber tinimbang ing naskah. Bab kasebut kang katiti saka anane ukara-ukara tartamtu utawa panyebutane sawijine jeneng. Kanthi anane tambahan ukara-ukara tartamtu, ora ngowahi makna asli saka mantra kasebut. Mung wae kanthi anane tambahan ukara kasebut, mula ukara sajrone mantra bisa luwih gampang dingerteni basane dening pamaos. Adhedhasar andharan kasebut diweruhi yen panganggone hipogram ing ndhuwur awujud *transformasi ekspansi*.

Owah-Owahan

Pakaryan transformasi ora bisa ninggalake bab-bab tartamtu kang ndadekake sawijine karya sastra kasebut bisa luwih nduweni nyawa. Kanggo nggayuh tujuan kasebut para apresiator ngupaya sawijine karya sastra kanthi ngowahi kanthi cara ditambahi utawa dikurangi ing peragaan-peragaan tartamtu.

Penambahan

Mantra kang ana ing naskah lan prosesi, rong karya sastra kasebut saperangan gedhé nduweni struktur padha. Ana sawenehing bab ing prosesi ruwat murwakala kang mujudake transformasi. Bab kasebut mujudake tambahan kang ana ing prosesi ruwat murwakala. Penambahan kasebut nduweni tujuan tartamtu gegayutan karo isi lan pigunane karya sastra kasebut. Penambahan kang ditindakake bisa ana ing kawitan, tengah utawa pungkasan.

Penambahan perangan-perangan sajrone prosesi ruwat murwakala saka naskah *Serat Ruwat Murwakala* nduweni tujuan tartamtu. Tujuan kang kapisan yaiku minangka sawijine pakaryan supaya rapal utawa kekarepan kang diangen-angenake bisa kabul lan kawujud.

Sajrone prosesi ruwat murwakala mantra *Santi Purwa* mung kaandharake kanthi prasaja banget. Dene, transformasi, mantra *Santi Purwa* kaandharake kanthi luwih gamblang kanthi cara diandharake uga maksude.

Saliyane kuwi, adhedhasar pethikan ing ndhuwur bisa diweruhi yen mantra *Santi Purwa* kang awujud transformasi wis ngalami owah-owahan. Owah-owahan kasebut ora ngilangi bab-bab kang wigati sajrone hipogram. Nanging kanthi anane owah-owahan kasebut mula mantra *Santi Purwa* luwih cetha apa kang dikarepake. Owah-owah kasebut ditindakake ora ateges supaya prosesi dadi luwih suwi, nanging nduweni tujuan supaya apa kang kaandharake bisa dingerteni.

Kejaba kuwi, anane owah-owahan kanthi nambahi ukara tartamtu sajrone mantra uga nduweni tujuan tartamtu. Tujuan kasebut yaiku kanthi anane saperangan saka mantra kang ditambahi, mula mantra kasebut bisa luwih sakral jalaran ngerti apa kang dadi angkahe mantra sarta isine mantra kasebut.

Pangurangan

Transformasi sawijine karya sastra saka naskah dadi prosesi utawa ora bisa ditindakake kanthi sekabehane. Ana perangan saka karya sastra kasebut kang ditambahi utawa dikurangi. Ngurangi perangan ing sawijine karya sastra mujudake sawijine kahanan sajrone naskah kanthi ora munculake ing prosesi. Bab kasebut bisa dumadi jalaran awatesane wektu kang ana ing pagelaran. Umume pakaryan ngurangi sawenehe perangan kang ana ing prosesi nduweni tujuan tartamtu supaya wektu kang ana bisa digunakake kanthi saapak-apike.

Wujud ngurangi sawenehe perangan saka teks dumadi ing mantra *Sastra Welak*. mantra *Sastra Welak* mujudake sawijine mantra kang isine dedonga supaya

sing diruwat bisa adoh utawa mari saka sekabehe lara kang ditandang. Adhedhasar teori transformasi, mantra iki klebu perangan kang ngalami owah-owahan kanthi cara dikurangi. Mantra *Sastra Welak* ora dikurangi saka aspek struktur mantrane. Mantra kasebut ing transformasi ora ditemukake wujud, kamangka ing naskah mantra kasebut dirapalake nganthi diambali kaping pindho. Mantra kasebut mujudake salah sawijine mantra kang ana ing naskah *Serat Murwakala*, nanging ora kaandharake ing prosesi.

Saliyane mantra kasebut ana saperangan mantra kang uga ora kaandharake kayadene *mantra Kalanedha Adus, Kawisik japa, Kalanedha Kudang lan mantra Angudang Sri*. Mantra kasebut ora digunakake bisa amarga saka anane tetimbangan wektu kang awatesan, mula mantra kang digunakake luwih ringkes.

Saliyane kuwi, mantra-mantra kasebut diilangi ing prosesi jalaran saka anane samubarang tartamtu. Salah sawijine alesan mantra-mantra kasebut ora digunakake jalaran ruwatan kang ana ing prosesi kasebut objeke manungsa mula ora nggunakake mantra-mantra kasebut amarga mantra-mantra kasebut gegayutan karo asil bumi, adhedhasar andharan kasebut bisa diweruhi yen panganggone pethikan kasebut awujud owah-owahan sajrone proses transformasi kanthi ngurangi saperangan saka teks tanpa ngurangi isine teks.

Anane saperangan saka prosesi kang ora padha karo hipograme bisa disebabake saka anane kapitayan yen perangan mantra kasebut ora nduweni pangaribawa kang gedhe mula ora prelu dirapalake. Rapal mantra kang ora kaucapake iku wis diwakili saka rapal mantra liyane sing saemper saengga ora ngurangi sakrale yen saperangan saka mantra kasebut diilangi kanthi tetimbang wektu prosesi kang awatesan.

PANUTUP

Dudutan

Panliten kanthi objek naskah Serat Ruwat Murwakala lan transkripsi prosesi ruwat murwakala ngrembug ngenani owah-owahan kang ana sajrone sastra lisan yaiku prosesi ruwat. Naskah *Serat Ruwat Murwakala* mujudake naskah pribadi kagungane Mbah Mardjito kang manggon ing tlatah Trenggalek. Naskah kasebut ngemot babagan japa mantra kang digunakake sajrone prosesi ruwat murwakala. Naskah kasebut kawangun saka 85 kaca kang katulis ing kertas kanthi nggunakake mangsi werna ireng. Ana 16 mantra sajrone naskah kang biasa digunakake ing prosesi.

Teori kang digunakake kanggo ngonceki naskah yaiku filologi modern. Saliyane kuwi uga nggunakake tintingan hermeneutika lan tintingan transformasi. Metodhe kang digunakake yaiku metodhe deskriptif komparatif jalaran nggunakake rong sumber dhata.

Panlien iki ora mung ngandharake ngenani dheskripsi naskah, suntingan teks, aparat kritik lan komentar nanging uga ngandharake ngenani owah-owahan kang dumadi sajrone prosesi ruwat minangka asil saka pakaryan owah-owahan.

Dheskripsi naskah Serat Ruwat Murwakala iki ditindakake kanthi cara ngandharake wujud fisik lan isine naskah sekabehe kang gegayutan karo dheskripsi naskah diandharake kanthi cetha kayata: irah-iraan naskah, bahan naskah, tulisane naskah, kahanan naskah sarta basa kang digunakake sajrone naskah. Kejaba kuwi, uga diandharake kanthi ringkes ngenani isine naskah supaya para luwih gampang ngerteni naskah Serat Ruwat Murwakala iki.

Suntingan naskah diandharake sabubare nindakake transliterasi naskah supaya gampang anggone ngerteni naskah. Ing suntingan teks naskah *Serat Ruwat Murwakala* diasilake sawenehing tembung kang ngalami proses sunting kang asale saka naskah Serat kasebut. Tembung-tembung mau kayadene kepala, mes, lsp.

Sajrone Andharan ngenani owah-owahan saka naskah *Serat Ruwat Murwakala* lan prosesi ruwat murwakala ngasilake sawijine wujud owah-owahan kang awujud sastra lisan. Owah-owahan dituduhake saka erangan-perangan sajrone naskah *Serat Ruwat Murwakala* menyang prosesi ruwat murwakala. owah-owahan kasebut anglimputi owah-owahan ing tata urutan mantra lan cacahing mantra kang digunakake sajrone naskah lan prosesi.

Wujud transformasi bisa diweruhi saka saperangan gedhe saka naskah. Transformasi naskah Serat Ruwat Murwakala menyang prosesi wayang ruwat murwakala kaperang saka 4 wujud transformasi. Transformasi kasebut anglimputi transformasi awujud *modifikasi, konversi, ekserp lan ekspansi*. Kejaba kuwi, ana saperangan saka teks kang ditambahi lan dikurangi. Perangan teks kang dikurangi utawa ditambahi kasebut ana ing: 1) tata urutan mantra; 2) cacahing mantra kang digunakake ing prosesi ruwat murwakala. Bab kasebut mujudake asil saka pakaryan transformasi.

Pamrayoga

Adhedhasar saka asiling panliten *Serat Ruwat Murwakala lan Prosesi ruwat murwakala* kang wis diandharake ing bab-bab sadurunge, panliten ngenani prosesi kang ngandhut nile-nile kang becik tumrap urip bebrayan akeh kekurangan. Panliten iki diajab bisa aweh sumbangsih tumrap panliten-panliten liya kang gegayutan karo tradhisi naskah lan ruwat saengga bab-bab kang wigati sajrone masyarakat kayadene kabudayan tansaya ngrembaka.

Kapustakan

- Arikunto, Suharsimi. 2006. *Prosedur Penelitian, Suatu Pendekatan Praktik*. Jakarta: Rineka Cipta.
- Barried, Siti Baroroh, dkk. 1994. *Pengantar Teori Filologi*. Yogyakarta: Badan Penelitian dan Publikasi Fakultas (BPPF) Seksi Filologi, Fakultas Sastra Universitas Gadjah Mada.

- Basir, Udjang Pr. M. 2010. *Keterampilan Menulis*. Surabaya: Lembaga Penerbitan Fakultas Bahasa Dan Seni Universitas Negeri Surabaya.
- Djamaris, Edwar. 2006. *Metode Penelitian Filologi*. Jakarta: Manasco.
- Endraswara, Suwardi. 2011. *Metode Pelitian Sastra*. Yogyakarta: Caps.
- Maran, Rafael Raga. 2000. *Manusia dan Kebudayaan dalam Perspektif ilmu budaya dasar*. Jakarta: Rineka Cipta.
- Mawanti, cholis. 2010. *Transformasi Novel Perempuan Berkalung Sorban ke dalam Film Perempuan Berkalung Sorban (Kajian Intertekstual)*. Tesis tidak diterbitkan. Surabaya: PPS Unesa.
- Moleong, Lexy. 2006. *Metodologi Penelitian Kualitatif*. Bandung: Remaja Rosdakarya.
- Padmosoekotjo, S. 1953. *Ngengrengan Kasusastran Djawa*. Surakarta.
- Pradopo, Rahmad Djoko. 2009. *Pengkajian Puisi: Analisis Strata Norma dan Aanlisis Struktur d*
- Prawiraadmodjo. S. 1980. *Bausastra Jawa*. Jakarta : Gunung Agung.
- Purnomo, S. Bambang . 2007. *Filologi dan Studi Sastra Lama (Sebuah Pengantar Ringkas)*. Surabaya: Bintang.
- Ratna, Nyoman Kutha. 2010. *Metodologi Penelitian Kajian Budaya dan Ilmu-Ilmu Sosial Humaniora pada Umumnya*. Denpasar: Pustaka Pelajar.
- . 2012. *Teori, Metode, dan Tehnik Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Robson, S.O. 1978. *Penelitian Sastra-Sastra Tradisional Indonesia*. Jakarta; Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa.
- Sasangka, Sry Satriya Tjatur Wisnu. 2004. *Unggah-Ungguh Basa Jawa*. Jakarta: Yayasan Paramalingua.
- Schulz, Eckehard. 2010. *Bahasa Arab Baku dan Modern*. Yogyakarta: LkiS.
- Soedijjono, dkk. 1985. *Struktur dan Isi Mantra Bahasa Jawa di Jawa Timur*. Malang: Proyek Penelitian Bahasa daan Sastra Indonesia dan Daerah Jawa Timur Departemen Pendidikan dan Kebudayaan Propinsi Jawa Timur.
- Soetarno. 1995. *Ruwatan Di Daerah Surakarta*. Surakarta: CV Cendrawasih.
- Subandiyah, Heny. 2010. *Filologi dan Metode Penelitiannya*. Surabaya: Unesa University Press. Itra Wacana.
- Sudikan, Setya Yuwono. 2001. *Metode Penelitian Sastra Lisan*. Surabaya: C
- Sumaryono, E. 1999. *Hermeneutik Sebuah Metode Filsafat*. Yogyakarta: Kanisius.
- Suryo, Djoko, dkk. 1985. *Gaya Hidup Masyarakat Jawa di Pedesaan Pola Kehidupan sosial, Ekonomi, dan Budaya*. Jakarta : Depdikbud Direktorat Jenderal Kebudayaan Proyek Penelitian Indonesia Gunung Agung.